

**EĞİT-, EĞİTİM KELİMELERİNİN YAPISI VE TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE GİRME SÜRECİ
ON THE STRUCTURE OF EGIT AND EGITIM AND THEIR
ENTRANCE TO TURKEY TURKISH**

Sedat BALYEMEZ*

Öz

Türkçenin eklemeli bir dil olması, hangi kelimenin hangi kökten türetildiği hakkında daha ilk bakışta doğru çıkarım yapmayı sağlamaktadır. Ancak kelimelerde zaman içinde meydana gelen ses ve anlam değişiklikleri ya da dile sonradan giren unsurlar nedeniyle bazı tesadüfi benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda ses ve anlam bakımından birbirine benzeyen ama aslında kökleri ya da kökenleri farklı olan kelimeler, aynı kökten türemiş zannedilmektedir. Türkiye Türkçesine tarihî bir süreç içinde gelen “eğ- (eğmek)” fiili ile Türkiye Türkçesine Dil Devrimi sonucunda giren “eğit- (eğitmek), eğitim” kelimeleri, bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada “eğit- (eğitmek), eğitim” kelimelerinin Türkiye Türkçesine giriş süreci anlatılacak ve söz konusu kelimelerin “eğ- (eğmek)” fiili ile yapısal bir bağlantısı olmadığı açıklanmaya çalışılacaktır. •

Anahtar Kelimeler

Eğitim, eğitmek, eğmek, kelime türetme, Türk Dil Devrimi

•

Abstract

The fact that Turkish is an additive language makes it possible to make a correct inference at first glance about which word is derived from which root. However the phonetic and semantic changes or neologisms in time can cause some coincidental similarities. In that case words that resembling each other by phonetic and semantic but actually has different stem or origin can be supposed like denominatived from the same word stem. “Eg- (to bend)” verb which is come to Turkey Turkish in a historical process and “egit- (to educate), egitim (education)” words that entered as a result of Language Revolution can be an example. In this study the process of entering “egit- (to educate), egitim (education)” and are not related to with the “eg- (to bend)” verb in term of semantic and grammatical will be clarified. •

Keywords

Education, to educate, to bend, word derivation, Turkish Language Reform

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, sedatbalyemez@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-5908-9690>

Gönderim Tarihi: 31.07.2019
Kabul Tarihi: 18.11.2019

GİRİŞ

Günümüz Türkiye Türkçesindeki bazı kelimelerin yapıları ya da kökenleri hakkında fikir yürütürken bu kelimelerin başka kelimelerle olan ses veya tesadüfi anlam benzerlikleri, yanıltıcı olabilmektedir. Mesela *sevda* kelimesinin kökünü merak eden herhangi bir kişi, anlam benzerliği nedeniyle hemen *sev-* fiili ile bağlantı kurabilir. *Karakol* kelimesi, üzerinde ayrıntı bir araştırma yapılmaması durumunda *kara* ve *kol* kelimelerine bağlanabilir. Ancak eldeki mevcut veriler *sevda* ve *karakol* kelimelerinin Türkiye Türkçesindeki *sev-*, *kara*, *kol* kelimeleriyle ilişkili olmadığını göstermektedir. *Sevda* kelimesi Arapçadan (Şemsettin Sami 2015: 580) alıntıdır. *Karakol* ise Moğolcada “gözleyen kişi, gözcü” anlamındaki *karagül* kelimesinden (Sertkaya 2012: 47) gelmektedir. Benzerliklerden kaynaklı yanılgılar, sadece alıntı kelimelere has bir durum değildir; Türkçe kelimelerde de bunu görmek mümkündür. Mesela *yanıt* kelimesi, *yan-* fiili ile ilişkilidir ancak buradaki *yan-* fiili, *tutuşmak* anlamındaki *yan-* fiili değil Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılmayan ve “dönmek” anlamına gelen *yan-* fiilidir (Gülensoy 2007: 1053-1059). Etimolojideki kaygan zemin (Demirci 2016: 7) gerek konunun uzmanı olan gerekse de konuya popüler anlamda ilgi duyan herkes için zorlayıcı olabilmektedir ve bu durum son derece normaldir.

Dil Devrimi yoluyla 1930’lu yıllarda Türkiye Türkçesine giren ve birçok yeni kelime gibi tutunarak dilde kendine yer bulan *eğit-*, *eğitim* kelimeleri de yukarıda sıralanan kelimelere benzemektedir. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere etimolojik çalışmalarda genel olarak bu kelimeler, *igiti*¹ fiiline dayandırılmaktadır. Sosyal medyadaki tartışma ortamlarından anlaşıldığı kadarıyla ise birçok kişi “Ağaç yaşken eğilir.” atasözünden hareketle *eğitim* kelimesini *eğ-* (*eğmek*) fiiline bağlamaktadır. Bu görüşün oluşmasında, yerleşmesinde ilgili atasözünün anlamı ile *eğitim* kelimesi arasındaki semantik yakınlık elbette etkilidir ancak *eğit-*, *eğitim* kelimelerinin Türkiye Türkçesine giriş sürecini bütünlük içinde anlatan bir çalışmanın ortaya konulmamış olması da bu kelimelerin *eğ-* fiilinden geldiği görüşünün yerleşmesinde etkili olmuştur. Eldeki bu *eğit-*, *eğitim* kelimelerinin Türkiye Türkçesine giriş süreci ortaya konacak ve buradan hareketle bu kelimelerle *eğ-* fiilinin ilişkili olmadığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmada öncelikle *eğit-*, *eğitim* kelimeleri için şu ana kadar ortaya konmuş bazı görüşler sıralanacaktır. Daha sonra Dil Devrimi sırasında Arapça ve Farsça kelimelere karşılık bulmak için izlenen yoldan ve yayımlanan eserlerden yararlanılarak *eğit-*, *eğitim* kelimelerinin Türkiye Türkçesine giriş süreci açıklanacaktır. En sonunda ise bu kelimelere kaynaklık eden Eski Türkçe *igiti*- fiili hakkında bilgi verilecektir.

1. Önceki Çalışmalarda “Eğit-, Eğitim” Kelimeleri

Bu bölümde başta etimolojik çalışmalar olmak üzere konuyla ilgili eserlerde *eğit-*, *eğitim* kelimelerinin nasıl ele alındığı hakkında bilgi verilecektir.

Hasan Eren’in etimolojik sözlüğünde (1999), *eğit-* fiili de *eğitim* ismi de madde başı olarak yer almamıştır. Tietze’de de bu kelimeler madde başı değildir. Eserde “götürmek” anlamında *eğit-* kelimesi, “yiğit” anlamında da *igiti* kelimesi madde başı olmuştur ancak görüldüğü gibi bu kelimeler, Türkiye Türkçesindeki *eğit-*, *eğitim* ile ilgili değildir (Tietze 2016: 555-560).

¹ Bu kelimenin transkripsiyonunda birlik söz konusu değildir. Yayınlarda *igiti*-, *igid-*, *iğiti*-, *iğid-*, *ügid-*, *igid-*, *igid-*, *eğit-*, *ikiid-* vb. gibi değişik yazımlarla karşılaşmak mümkündür. Eldeki çalışmada *igiti*- yazımı tercih edilmiş ancak atıflarda ilgili yayındaki özgün biçim korunmuştur.

Tuncer Gülensoy'un etimoloji sözlüğünde (2007: 322) *eğit-* fiili madde başı olarak yer almıştır, *eğitim* yoktur. Gülensoy, *eğit-* maddesinde Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *ägidmāk, ikiđ ~ ikit, egid-* gibi kelimeleri alarak bu kelimeler için "terbiye etmek, büyültmek, yükseltmek, yetiştirmek, bakmak, özen göstermek" gibi anlamları sıralamış; bu kelimenin yapısının Hamilton 1998'e atıfla "*yeg* 'en iyi'+*°d-* = en iyi kılmak" veya "**yeg-°t-* 'ettirgenlik eki'" şeklinde olabileceğini belirtmiştir. Nişanyan (2004: 107), Göktürk ve Karahanlı metinlerinden *igit-* kelimesini alıp "beslemek, yetiştirmek" anlamlarını vermiş ve bu kelimenin Dil Devrimi döneminde ses ve anlam değişikliğine uğratılarak Türkçeye alındığını belirtmiştir.

Eyuboğlu (1991: 220) *eğit-* fiilini "egdü/idgü/idi/iki (iyi, uygun, düzenli)den ikidmek/igitmek/eğitmek/eğitmek (kök anlamı: iyi duruma getirmek, düzenlemek, yetiştirmek, beslemek, geliştirmek)" şeklinde açıklar. Bu fiilden de zaten *-im* ekiyle *eğitim* türetilmiştir. Yani Eyuboğlu'na göre bu kelimeler "iyi" kelimesiyle ilişkilidir.

Clauson'un çalışması, 13. yüzyıla kadarki kelimelerle sınırlı olduğu için bu eserde *eğit-* ya da *eğitim* kelimelerinin madde başı olması zaten söz konusu değildir. Ancak Clauson (1972: 103) "bir insanı ya da hayvanı beslemek" olarak anlamlandırdığı *igid-* maddesinde *eğit-* fiili ilgili de görüş belirtmiştir. Clauson'a göre Radloff, Kutadgu Bilig'in Viyana nüshasında kötü yazılmış olan *igid-* kelimesini, yanlış olarak *egit-* okumuş; bu yanlış okunmuş şekil de Türkiye Türkçesinde *eğit-* olarak canlandırılmıştır.

Dil Devrimi'yle Türkçeye giren kelimeler hakkında açıklamalar içeren Açıklamalı Yeni Kelimler Sözlüğü'nde (Bayar 2006: 109) *eğit-* fiilinin Eski Türkçedeki *igid-* (beslemek, yetiştirmek) kelimesinden hareketle türetilmiş olabileceği belirtilmiştir. Timurtaş (1979: 92), Dil Devrimi sırasında türetilen kelimeleri, doğruluk-yanlışlık bakımından sınıflayıp listelediği çalışmasında *eğit-*, *eğitim* kelimelerinin nasıl türetildiği hakkında bilgi vermemiştir ancak bu kelimeleri "doğru türetilmiş kelime" olarak listelemiştir.

Banguoğlu (1990: 292, 255) "eğitim" kelimesinde "-it" ettirgenlik eki ve "-im" fiilden isim yapma eki olduğu görüşündedir. Yani Banguoğlu "eğitim" kelimesini "eğ-" şeklinde bir fiile dayandırmaktadır ancak bu fiilin "bükmek, eğik duruma getirmek" anlamındaki "eğ-" fiili mi yoksa farklı bir fiil mi olduğu yönünde herhangi bir bilgi vermemiştir. Zeynep Korkmaz, gramerinde "eğit-" fiilinin yapısı hakkında bir bilgi vermemiş ancak "-m, -(I), -(U)m" fiilden isim yapım eki ile türetilen kelimeler arasında "eğitim" kelimesini de sıralamıştır (Korkmaz 2003: 90).

2. "Eğit-, Eğitim" Kelimelerinin Türkiye Türkçesine Girme Süreci

Araştırmacılar, Selçuklu Devleti'nde Arapça ve Farsçanın resmî dil olarak kullanılmasının Türkçeyi sadece "halk dili" hâline getirdiğini ve bu durumun da Türk yazı dilinin oluşmasını geciktirdiğini söylemektedir. (Korkmaz 1963: 8). Selçuklulardan sonra gelen Türk beylikleri döneminde Türkçeye önem verildiği görülmektedir. Arapça ve Farsça bilmeyen beylerin sanatçıları Türkçe eser vermeye teşvik etmesi (Öztürk 2017: 34) Türkçenin Anadolu'daki gelişimi için önemli bir süreç olmuştur. 15. yüzyıl ve sonrasında yeniden Arapça ve Farsçaya yönelme olmuş; Arap ve Fars etkisi, kendini özellikle bilim ve edebiyat dilinde göstermiştir. Türk dili incelemelerinde "Osmanlı Türkçesi" olarak adlandırılan dönem (15. yüzyılın sonu – 20. yüzyılın başı), Türk yazı dilinin yoğun olarak Arapça ve Farsça etkisinde kaldığı dönemdir. Levend'e göre (1960: 76-79), bu dönem içinde değişik zamanlarda *Aydınlı Visâli, Tatavalı Mahremî, Edinelî Nazmî, Nedim, Sadi Çelebi, Esad Mehmed Efendi* gibi sanatçı ve aydınların dili sadeleştirme yönünde istekleri ve çabaları olmuştur. Ancak dönemin sanat geleneğinin bütün bu çabalara galip geldiğini söylemek mümkündür.

Devlet ve toplum düzeninde neredeyse her alanın etkilendiği Tanzimat Dönemi ve sonrası, dil tartışmalarına ve dilde sadeleşme çalışmalarına da sahne olmuştur. Türkçülük hareketi, Türk dilini ön plana çıkarmıştır. Şemsettin Sami'nin "Lâkin lisanımız lisân-ı Türkidir. Bu lisana mahsus lügat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir." (Şemsettin Sami 2015: 15) şeklindeki sözleri bu düşüncenin bir yansımasıdır. Sadeleşme tartışmaları, "Genç Kalemler"le daha da yaygınlaşmış ve dönemin kültür hayatında önemli bir yer elde etmiştir. Bu tartışmalar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da devam etmiş hatta yeni bir devletin kurulup birçok alanda yenilikler yapılmış olması, dil konusunda da somut adımların atılması gerektiği beklentisini doğurmuştur. Bu beklenti 1930'lu yıllarda karşılık bulmuştur. Turan ve Özel'e göre (2007: 59), Atatürk tarafından Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı kitabına yazılan "Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." cümlesi, "dil" alanında yapılması planlanan çalışmalarda takip edilecek "ilke"yi ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere Türk dilinin sadeleştirilmesi tezi, 1930'larda birden bire ortaya çıkan bir düşünce değildir; Dil Devrimi'nin zihni altyapısı, uzun yıllardır devam eden tartışmalara dayanmaktadır. Bugün geriye dönüp bakıldığında Dil Devrimi'nin amacına ulaştığı söylenebilir. Bunun yanında Dil Devrimi, beraberinde yeni tartışmaları da getirmiştir. Yeni kelimelerin Türk dilinin kelime türetme kurallarına uygun olup olmaması, dilden atılmak istenen kelimelerin niteliği, özleşmenin sınırı vb. konular, Dil Devrimi'nden sonraki dönemlerin –özellikle de 1960-1980 arası dönemin- en önemli tartışma başlıkları olmuştur².

26 Eylül 1932'deki "1. Türk Dili Kurultayı"nda Türk Dili Tetkik Cemiyetinin dil alanında yapması gereken işler tartışılmıştır. Kurultayın hemen ardından da Türk Dili Tetkik Cemiyeti, gerekli hazırlıkları ve planmaları yapmaya başlamıştır. Maarif Vekili Reşit Galip, Hakimiyeti Milliye'de yayımlanan bir röportajında *ortada çabucak Türkçeleştirilmesi gereken bir Osmanlıca olduğunu, bunun için ilk işlerinin halkın dilinde yaşayan kelimeleri 6 ay içinde toplamak olduğunu, gazetelerde açılacak dil köşeleriyle de Türkçe kelimelerle hazırlanmış yazı örneklerinin halka ulaştırılacağını* belirtmiştir (Dil İnkılabına Geçiyoruz 1932). Bu açıklamadan birkaç gün sonra da gazetelerde Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC) Merkez Heyetinin bir açıklaması yayımlanmıştır. TDTC'nin bu açıklamasına göre Türkçeye yabancı kalmış unsurlar yazı dilinden atılacak, yazılı vesikalar ve halk dili taranarak kelimeler derlenecek, yeni terimler türetilecek ve bütün bunlar "en güzel en ahenkli Türkçeye bağlı kalınarak" yapılacaktır (Türk Dili İçin 1932).

TDTC, planladığı bu çalışmalarını 1933 yılının başından itibaren hayata geçirmiştir. Söz derleme kılavuzu ve söz derleme fişleri hazırlanarak illere gönderilmiş, söz derleme çalışmaları başlatılmıştır (Dilmen 1934, 24). Arapça, Farsça kelimelere karşılık bulmak için halka başvurulmuş başka bir çalışma da dil anketidir ki bu anket, eldeki çalışmaya konu olan *eğit-*, *eğitim* kelimeleri ile yakından ilgilidir. Bu ankette Kâmûs-ı Türkî'den seçilen Arapça ve Farsça kelimeler, 12 Mart 1933'ten itibaren 10-15 kelimelik listeler hâlinde gazete ve radyo aracılığıyla yayımlanmış; halkın bu kelimelere Türkçe karşılık önermesi istenmiştir. Bu ankette 105 farklı listede 1382 kelime için karşılık aranmıştır (Balyemez 2019: 1-12). Dil anketiyle karşılık aranan kelimeler içinde bugünkü *eğit-* ve *eğitim* kelimeleri ile ilgili olan *terbiye* ve *maarif* kelimeleri de vardır. *Terbiye* 11 Mayıs 1933'te 57. listede, *maarif* ise 22 Mayıs 1933'te 68. listede yayımlanmıştır:

Dil anketinde yayımlanan kelimelere karşılık önermek isteyenler, bu önerilerini gazetelere veya Türk Dili Tetkik Cemiyetine göndermiştir. Yaklaşık 4 ay süren anket süresinde birçok gazetede özel sütunlar oluşturulmuş, bu sütunlarda karşılık aranacak kelime listeleri ve

² Bu tartışmalar ve örnek kelimeler için bk. Aksoy 1975, İmer 1976, Aksan 1976, Timurtaş 1980, Tercüman 1980, Lewis 2007.

halktan gelen karşılık önerileri yayımlanmıştır. Gazetelere *terbiye* ve *maarif* kelimeleri için de birçok karşılık gönderilmiştir (Balyemez 2019: 561, 644). Bu kelimeler için gönderilen ve Hakimiyeti Milliye gazetesinde yayımlanan karşılıklar içinde bu makalenin konusuyla ilgili olanlar da vardır:

TERBİYE — İğitmek (İğdilmek — terbiye olunmak Divan I, 209)
TERCÜMEİ HAL — Kişilik sav.
TERETTÜP — Yürümek.
TERHİS — Salgı vermek

Resim 1: 57. liste için F. H. adlı bir kişi tarafından önerilen karşılıklar (Hakimiyeti Milliye, 14 Mayıs 1933)

MAARİF — Bilgiler, bililer (eski den bilü). Terbiye manasına olmak üzere igitmek (Divanda). Eğitmek Kudat-kublikte. eğinlik terbiye olacak.
MABET — Bark, yükçüllük.

Resim 2: 68. Liste için Turgut adlı bir kişi tarafından önerilen karşılıklar (Hakimiyeti Milliye, 25 Mayıs 1933)

Dil anketinde, karşılık aranacak kelime listeleriyle birlikte “Karşılık gönderen zatların gönderdikleri karşılıklardan duyulmuş ve işitilmiş olmayanları hangi kaynaklardan aldıklarını göstermeleri rica olunur.” uyarısı da bulunmaktadır. Yukarıya alınan resimlerde “Divan, Kutadgu Bilig” gibi eserlerin kaynak olarak verilmesi bu nedenledir. Kısacası dil anketindeki *terbiye* ve *maarif* kelimeleri için F. H. ve Turgut adlı kişiler tarafından *igitmek*, *eğitmek* kelimeleri karşılık olarak önerilmiş ve karşılık önerenler, bu kelimeleri Dîvânu Lugâti’-Türk ile Kutadgu Bilig’ten almışlardır.

Söz derleme fişleri ve dil anketinin cevapları TDTC’ye ulaştıktan sonra derlenen ve önerilen kelimeler, komisyonlarca incelenmiştir. Halk arasından söz derleme ve dil anketine ek olarak TDTC’nin görevlendirdiği kişiler de eski metinlerden ve sözlüklerden söz taraması yapmıştır. Bütün bu çalışmalardaki nihâî amaç bir “karşılıklar kılavuzu” hazırlamaktır. Ancak bu kılavuz yayımlanmadan önce derleme ve anket verileri, fasiküller hâlinde basılmış daha sonra da bu fasiküller “Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I-II” olmak üzere iki cilt hâlinde birleştirilmiştir. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin *terbiye* kelimesi için *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I*’de topladığı karşılık önerileri şöyledir (TDTC 1934: 786)³:

³ Anket listelerinde yer almasına rağmen *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I*’e *maarif* kelimesi madde başı olarak alınmamış ve bu kelime için herhangi bir karşılık verilmemiştir. “Maarif”in karşılığı olarak *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*’nda “bilimler, kültür” kelimeleri belirlenmiştir (TDK 1935b: 178).

- Terbiye, 1.** Besi (T.D.); **2.** Çeki [?] (T.D.); **3.** Töre, türe [Usâdâp, kaide, nizam, intizam man.] (T.D.; Müt.); **4.** Yorak, yola (Müt.); **5.** Yön (Müt.) [Bal Talim, tehzip, tenis, tedip, ede usul]
- edici, İktüleğen (Kur. I.)** [Bal Mürebbi]
- edilmek, 1.** Bavlınmak (Der. C.A.); **2.** İdilmek (D.L.T.); **3.** İğdilenmek (Uyg. «U.»); **4.** Usuh mak, usukmak (Der: Ankara)
- etmek, 1.** Alıştırmak (K.T.); **2.** Ardaklamak (B.T.L.«Kaz.»); **3.** Asarmak [Beslemek man.] (T.D. Müt.; Der: Şile, Malatya); **4.** Asramak (Rad.I.«Kır.,Kaz.,Kom.» Rab.; M.M.); **5.** Beslemek (K.T.)
- 6.** Beyerlemek (Neh.); **7.** Buşgurtmak (Or.); **8.** Büyütmek (K.T.); **9.** Eğdiletmek (Uyg. «Usp.»); **10.** Eğitmek (Rad. I. «Çağ.»); **11.** Ektilmek (T.D.); **12.** Esermek, esertmek (Müt.); **13.** İğitmek (T.D.; Uyg. «P.P., İnd., U.»); **14.** İğtulemek (Kur. I.; Rab.); **15.** İkitmek (D.L.T.); **16.** İkitlemek (Muk. Ed.); **17.** İkitmek (B.T.L. «Uyg.»; D.L.T.; Müh.); **18.** İkizmek (D.L.T.); **19.** İkselemek, iyselemek (Muk. Ed.); **20.** Kanıkmak (Rad. II. «Osm.»; Der: İçel, Bolu, Çal); **21.** Kuldurmak (Rad. II. «Kır.»); **22.** Öğretmek (K.T.); **23.** Öktülemek (Rad. I. «Uyg., Çağ.»); **24.** Tohtatmak (Hurş.); **25.** Yetiştirmek (K.T.).

Resim 3: *Terbiye, terbiye etmek* kelimesi için Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından belirlenen öneri listesi

Resim 3'te görülmektedir ki (10. madde) bugün kullandığımız "eğitmek" kelimesi, eğ-fiilinden yeni bir türetme değildir; Radloff'un (Rad.) sözlüğünün birinci cildinden (1893) söz tarama yoluyla alınmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere karşılık bulmak için derleme ve anket yoluyla kelime toplama yanında eski metinler ve sözlükler de taranmıştır. Radloff'un sözlüğünün birinci cildini *Abdullah Battal, Ferit Celal ve İshak Refet Bey* birlikte taramışlardır (TDTC 1934: 22). Bunun yanında *eğitmek* kelimesinin daha önce dil anketinde *maarif* için önerildiğini hatırlatmakta yarar vardır (bk. Resim 2). Radloff'un sözlüğünü tarayanların dil anketindeki öneriyi daha önce görüp görmedikleri konusunda kesin bir şey söylemek elbette zordur. Yine *eğitmek* kelimesinin *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* 'e alınması, *Turgut* adlı vatandaşın Kutadgu Bilig'ten aldığı ve dil anketine gönderdiği önerisine mi yoksa Radloff'un sözlüğüne ait tarama fişlerine mi dayandığı konusunda da kesin bir şey söylenemez. Radloff, sözlüğündeki ilgili maddeyi açıklarken Kutadgu Bilig'den örnekler almıştır (Radloff 1893: 702); şu durumda *dil anketinin* de *söz taramanın* da kaynağı aynıdır. Bu kaynak eğ- fiili değil; Kutadgu Bilig'tir. Daha önce belirtildiği üzere Clauson (1972: 103) Kutadgu Bilig'deki *igid-* kelimesinin Radloff tarafından yanlış okunduğunu ve bu yanlış okunmuş şeklin de Türkiye Türkçesinde *eğitmek* olarak canlandırıldığını düşünmektedir.

Radloff ilgili kelimeyi sözlüğünde **är it (v)** şeklinde yazmıştır ki sözlüğün başındaki açıklamalar doğrultusunda (Radloff 1893: X-XV) bu yazım, Latin harflerine *egit (v)*⁴ olarak transkribe edilir. Kısacası bugünkü *eğit-* fiili, *eğ-* fiilinden yapılmış bir yeni türetme değildir; Radloff'un sözlüğünden alınmıştır. Radloff'un sözlüğündeki bu *egit (v)* kelimesi, yayınlarda

⁴ v: verb (fiil)

igít-, igíd-, iğít-, iğíd-, igíd-, igíd-, egít-, ikíd- gibi değişik şekillerde de yazılan ve genellikle “beslemek, büyütme, korumak” vb. olarak anlandırılan kelimedir.

Söz derleme çalışmaları ve dil anketi 1933'te başlamıştı. Derleme, tarama, anket yoluyla toplanan kelimeler, *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I-II'de* 1934'te basıldı. *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi'*ndeki kelimelerin seçilmesi, düzeltilmesi veya yeni kelimeler eklenmesiyle de *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (TDK 1935a) ve *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* (TDK 1935b) yayımlanmıştır. Bu kılavuzlarda *terbiye* kelimesi için *eğitim*, *yetişki* kelimeleri; *terbiye etmek* fiili içinse *eğitmek*, *yetiştirmek* fiilleri önerilmiştir (TDK 1935a: 109; TDK 1935b: 335-336). Şu durumda *eğitim* kelimesi elbette *eğit-* fiilinden türetilmiştir. *Eğit-* fiili ise Eski Türkçedeki *igít-* fiilidir.

Bu noktada *terbiye* kelimesi ile günümüzdeki *eğit-*, *eğitim* arasında nasıl bir anlam bağlantısı olduğunu vurgulamak da yararlı olacaktır. *Terbiye* için Kâmûs-ı Türkî'de 5 anlam verilmiştir. Bu anlamlardan ilk ikisi şöyledir (Şemsettin Sami 2015: 310): “1. Besleyip yetiştirme, büyütme: hayvanât, ipekböceği, tuyûr-ı beytiyye, fidan, çiçek terbiye ediyor. 2. İlim ve edep öğretme, te'dip, talim, tezhib-i ahlak: Çocuklarını iyi terbiye etti.” Görüldüğü gibi bu anlamlardan birincisi “hayvan ve bitki” ile ilgilidir. İkinci anlamda ise “ilim öğretme” ve “edep öğretme” vardır. *Terbiye* kelimesi, bugün günlük konuşma dilinde ağırlıklı olarak “saygı, görgü, edep” kelimelerini çağırıştır ancak bu kelimenin “ilim öğretme” anlamı da vardır. Nitekim bugün Milli Eğitim Bakanlığında eğitim-öğretimle ilgili işleri yürüten birimin adı “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı”dır.

3. “İğit-” Fiili Hakkında

İğit- fiilinin Eski Türk Yazıtlarındaki kullanımı için Şirin (2016: 729) “1.beslemek, doyurmak 2. (yılık sözüyle) hayvan beslemek 3. (kagan) bodunu korumak, himaye etmek, kalkındırmak 4. (tenri ve yer) himaye etmek” anlamlarını sıralamıştır. Tekin (1998: 103) ise “beslemek, doyurmak, bakmak” anlamını vermiştir. Karahanlı metinlerinde “yetiştirmek, terbiye etmek” anlamındadır (Arat 1988: 13, Atalay 1985: 213). Uygur metinlerinde “yetiştirmek, beslemek, özen vermek, bakmak, itina göstermek” (Caferoğlu 1968: 90) anlamlarıyla kullanılmıştır⁵.

Eski Türkçedeki *igít-* fiili, Türkiye Türkçesinde *eğit-* olarak canlandırıldığına göre *igít-* fiilinin morfolojik yapısı neyse *eğit-* fiilinin morfolojik yapısı da odur. İlk bakışta akıllara şöyle bir soru gelebilir: Bu kelime acaba daha Eski Türkçe dönemindeyken “eg- (> eğ-'eğmek'”) fiilinden -(X)t- çatı ekiyle türetilmiş ve Türkiye Türkçesine de bu türetilmiş şekli alınmış olabilir mi? Hem eğ- fiili hem de *igít-* fiili geçişli olduğuna göre kelimenin almış olduğunu varsaydığımız bu ek, “ettirgenlik” işleviyle kullanılmış olmalıdır. Yani “eğ- (eğmek)” fiili, bir ettirgenlik eki olarak “eğit-” olmalıdır. Ancak hem günümüzde hem de Eski Türkçede “eğ-” fiili, -(X)t- ekiyle değil -DXr ekiyle ettirgen yapılmaktadır. Nitekim Dîvânu Lugâti't-Türk'te “egtürdi” kelimesi için “eğdirdi” anlamıyla ve “eğdirilen her şey için de böyle denir” açıklamasıyla yer almıştır (Atalay 1985: 223).

İlgili çalışmalarda *igít-* fiilinin morfolojisi hakkında kesin bilgiler verilmemiştir. Bu konudaki en kapsamlı çalışmalardan biri Taş 2015'tir. Taş'ın çalışmasında Kutadgu Bilig'te hangi yapım ekinin hangi kelimeleri türettiğiyle ilgili örnekler ve açıklamalar bulunmaktadır ancak *igít-* kelimesinde bulunması muhtemel eklerle ilgili örnekler içinde bu kelime yoktur (Taş 2015: 179-225). Clauson'un çalışması (1972: 103) da 13. yüzyıla kadarki kelimelerin etimolojisini incelemesi bakımından bu konuyla ilgili önemli bir kaynaktır ancak Clauson'da kelimenin

⁵ Tarihî metinlerde *igít-* fiilinin geçtiği cümleleri bir arada görmek için Yavuzarslan 2012'ye bakılabilir.

köküyle ilgili bir bilgi yoktur. Eski Türkçede kelime yapımını inceleyen Erdal 1991'de de *igit-*'in morfolojisi hakkında bilgi yoktur (Erdal 1991: 642-799).

Hamilton (1998: 43) *egid-* olarak okuduğu kelimenin morfolojisi için iki öneride bulunmuştur. Birincisi "yeg. 'en iyi' + isimden fiil eki -^od- = 'en iyi kılmak' anlamındaki *yegüd-*'in varyantı" olarak alınabileceğidir. İkincisi ise "*yemek* anlamındaki *ye-* fiilinden (*yeg- gibi pekiştirilmiş bir varyanttan) ettirgenlik eki -^ot- ile yapılmış bir biçim"dir.

Paşa Yavuzarslan (2012), *igit-*'in etimolojisinin ne olabileceği konusunda kapsamlı bir araştırma yapmış; yukarıda adı geçen çalışmalara ek olarak Räsänen, Sevortjan, Dankoff, Meninski gibi daha birçok araştırmacının çalışmalarında *igit-* fiilinin ve bu fiilden türemiş olan kelimelerin izini sürerek Sevortyan (1974)'ten aktardığı "egiz 'visokij' <*eg-/*egi- > ägid-<*äg-id-'vozvyšat', vospityvat', igid-<*ig-id 'podnimat', vozvyšat'" tahlilini aktarmıştır.

Stratostin vd. (2003: 495) Altay dillerinin etimolojisi üzerine hazırladıkları sözlükte ilgili kelime için **Ana Altayca** *ëgó (*big, many*) > **Ana Türkçe** **ëg-id-* (*1 to grow, bring up 2 high, raised up 3 huge*) > **Eski Türkçe** 1. *igid-*, *egid-*, 2. *ediz* (< *ëdgiř) şeklinde sıralanabilecek bir açıklamaya yer vermişlerdir. Yine burada hemen akıllara şöyle bir soru gelebilir: Günümüz Türkçesindeki "eğ- (eğmek)" fiili, Ana Türkçedeki "**ëg-id-*" ile ve dolayısıyla "eğit- (eğitmek)"le bağlantılı olabilir mi? Stratostin vd. (2003: 494), ilgili çalışmalarında "eğ- (eğmek)" fiilinin Eski Türkçe ve Ana Türkçedeki şekillerini "**eg-*", Ana Altaycadaki şeklini ise "*ëgi (to bend)" olarak göstermişlerdir. Yani bu sözlüğe göre günümüz Türkçesindeki *eğit-* fiili Ana Altayca "*ëgó (*big, many*)" kelimesine, günümüz Türkçesinde *eğ-*(*eğmek*) fiili ise Ana Altayca "*ëgi (to bend)" kelimesine bağlanmaktadır. Buradan hareketle *eğ-* ve *eğit-* fiillerinin ilişkili olmadığı, bunların iki farklı kelimedenden geldiği söylenebilir.

SONUÇ

Çalışmanın başından itibaren anlatılanlar doğrultusunda şu genel sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Dil Devrimi yıllarında Arapça ve Farsça kelimelere karşılık bulmak için halk ağzından söz derleme, eski metinlerden ve sözlüklerden söz tarama, dil anketi yoluyla karşılık bulma gibi bazı çalışmalar yapılmıştır. Dil anketi yoluyla karşılık aranan Arapça ve Farsça kelimeler Kâmûs-ı Türkî'den alınmıştır. *Terbiye* kelimesi de bunlardan biridir (Balyemez, 2019). Yani *eğit-*, *eğitim* kelimelerinin Türkiye Türkçesine girme süreci 1933'teki dil anketi ile başlamıştır. *Terbiye* kelimesinin Kâmûs-ı Türkî'deki birinci anlamı "besleyip yetiştirme, büyütme", ikinci anlamı ise "ilim ve edep öğretme"dir. Birinci anlam, hayvan ve bitki yetiştirme ile ilgilidir (Şemsettin Sami 2015: 310).

2. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin yayını olan *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I'e* göre *terbiye et-* kelimesi için bulunan karşılıklardan biri de "eğitmek"tir ve bu kelime Radloff'un sözlüğünden alınmıştır (TDTC 1934: 786). Radloff'un sözlüğündeki kelimenin transkripsiyonu "egit-"tir ve Radloff, kelimenin anlamını Kutadgu Bilig'den beyitlerle açıklamıştır (Radloff 1893: 701-702). Radloff'tan sonraki Eski Türkçe yayınlarda bu kelime *igit-*, *igid-*, *iğit-*, *iğid-*, *ägid-*, *igid-*, *igid-*, *egit-*, *ikid-* şeklinde de transkribe edilmiştir. Bu kelime, Eski Türkçede "hayvan beslemek, yetiştirmek, korumak, doyurmak" vb. anlamlarda çok anlamlı olarak kullanılmıştır (Şirin 2016: 729, Tekin 1998: 103, Arat 1988: 13, Atalay 1985: 213, Caferoğlu 1968: 90) .

3. *Terbiye* kelimesinin *Kâmûs-ı Türkî*'deki birinci anlamı (besleyip yetiştirme, büyütme) ile Eski Türkçe *igit-* kelimesinin anlamları (beslemek, doyurmak, hayvan beslemek ...) birbirine çok yakındır. *Terbiye* kelimesine karşılık olarak *igit-*'in alınmasında bu yakınlık etkili olmuştur

ve bu kelime, *terbiye* kelimesinin *Kâmus-ı Türkî*'deki ikinci anlamı olan "ilim öğretme"yi de karşılamak için kullanılmıştır.

4. *Eğit-*, *eğitim* kelimeleri Türkiye Türkçesine Dil Devrimi ile giren birer "yeni kelime"dir. *Eğit-* fiili, 1930'lu yıllarda herhangi bir kişi veya kurum tarafından *eğ-* (*eğmek*) fiilinden türetilmiş bir kelime değildir. Bu kelime, Eski Türkçedeki *igit-* kelimesidir ve "canlandırılmış" bir kelimedir. *Eğit-*'ten türetildiği açık olan *eğitim* kelimesi ise 1935'teki cep kılavuzlarında (TDK 1935a, TDK 1935b) yayımlanmıştır. *Eğit-*, *eğitim* kelimelerinin dayandığı *igit-* ile bugünkü *eğ-* (*eğmek*) fiili arasında -Stratostin vd.deki açıklamalara göre (2003: 494-495)- bir ilişki yoktur. Bu kelimeler, Ana Altaycadaki iki farklı kelimedendir.

5. *İgit-* fiilinin morfolojik yapısı henüz kesinlik kazanmamıştır. Fiilin yapısı üzerinde herhangi bir morfolojik inceleme yapmayarak *igit-* olarak kabul eden araştırmacılar olduğu gibi **ēg-id-*, *ig-id, *yeg+ -°d-*, **yeg-°t-* gibi değişik tahliller yapan araştırmacılar da vardır. Eski Türkçe, Ana Türkçe ve Altay dilleri alanındaki araştırmalar devam ettikçe değişik sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Bu nedenle Türkiye Türkçesindeki *eğit-* fiilinin morfolojik yapısını kesin olarak ortaya koymak güçtür. Bilinenlerle sınırlı kalınarak bir morfolojik tahlil yapmak gerekirse *eğit-* bir fiil kökü, *eğitim* de bu kökten türetilmiş bir isimdir.

SUMMARY

Turkish is a suffixing language and this makes you understand which word has denominative from which word stem at first sight. However the phonetic and semantic changes or neologisms in time can cause some coincidental similarities. In that case words that resembling each other by sound and meaning but actually has different stem or origin can be supposed like denominative from the same stem. For example *sevda* (*love*) word and *sev-* (*to love*) verb are similar by phonetic and semantic. Someone who didn't research deeply can be thinking *sev-* (*to love*) verb is the stem of *sevda* (*love*) word. However *sevda* (*love*) is a loanword from Arabic, the phonetic and semantic similarity between Turkish *sev-* (*to love*) verb is coincidental.

The *eğ-* (*to bend*), *eğit-* (*to educate*), *eğitim* (*education*) words in Turkey Turkish can be an example too. Many people who interested in words of origin due to the "*Ağaç yaş iken eğilir*" (as the twig is bent, so grows the tree) proverb think the stems of *eğit-* (*to educate*), *eğitim* (*education*) words is *eğ-* (*to bend*). The scientific studies about this topic relate *eğit-* (*to educate*), *eğitim* (*education*) words to *igid-*, *egid-* (*to feed, to grow*) word in Old Turkish not *eğ-* (*to bend*) stems. *Eğit-* (*to educate*), *eğitim* (*education*) words are new words that have been neologized to Turkey Turkish in 1930's with Language Revolution. The purpose of Language Revolution is omitting Arabic and Persian words from Turkish and to neologize Turkish origin words instead. To neologize a Turkish origin word instead of Arabic and Persian words it has been actions like complications from folk speech and old books, surveys.

Terbiye is one of the words that is wanted to omitted from Turkish. On those days *terbiye* used to indicate "plant and animal breeding" and "teaching science". Authorities who want to neologize a Turkish origin word instead of *terbiye* word which is Arabic researched old texts and dictionaries of Turkish. The dictionary of Wilhelm Radloff named *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* is one of them. The dictionary that was published in 1983 contains vocabulary of Old Turkish and dialects. The word *egit-* which was taken from Kutagdu Bilig stands for "to grow, to raise". As is seen the meanings of *terbiye* and *egit(v)* from Kutagdu Bilig are so similar. Therefore the *egit-* verb from Wilhelm Radloff's dictionary was chosen as a Turkish origin word instead of *terbiye* and published in the book named *Osmanlıcadan Türkçeye*

Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I in 1934.

In conclusion *eğit-* (to educate), *eğitim* (education) in Turkey Turkish didn't derive from *eğ-* (to bend) verbs. Those words come of Old Turkish *igit-*, *egit-* (to feed, to grow) verb. Also the resources about Altaic languages show that *eğ-* (to bend) verb and *igit-*, *egit-* (to feed, to grow) verb don't come of the same stem.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1976), *Tartışılan Sözcükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım (1975), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1988), *Kutadgu Bilig II. Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (1985), *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BALYEMEZ, Sedat (2019), *1933 Yılı Dil Anketi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAYAR, Nevnihal (2006), *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press.
- DEMİRCİ, Kerim (2016), *Oxford'un Öküzü Kelimelerin Şaşırtıcı Kökenleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- DİLMEN, İ. N. (1934). "TDTC Merkez Heyeti İki Senelik Mesai Raporu.", *İkinci Türk Dili Kurultayı Zabıtları*. s. 2 – 37.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turcic Word Formation Vol. II*, Wiesbaden.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2. bs.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1991), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Kökenbilgisi Sözlüğü -Etimolojik Sözlük Denemesi- C. II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hakimiyeti Milliye (1932, 18 Ekim), "Türk Dili İçin", s.1.
- Hakimiyeti Milliye (1932, 7 Ekim), "Dil İnkılabına Geçiyoruz", s.1.
- HAMILTON, James Russell (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (çev. Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İMER, Kamile (1976), *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1963), *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1960), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEWIS, Geoffrey (2007), *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, (çev. Mehmet Fatih Uslu), İstanbul: Paradigma Yayınları
- NİŞANYAN, Sevan (2004), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayınları
- ÖZTÜRK, Erol (2017), *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- RADLOFF, Wilhelm (1893), *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Band I. Sankpeterburg.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2012), "Etimoloji Nedir – Ne Değildir ve İsimden İsim Yapan +at/+ey Eki Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19(1): 43-72.
- STAROSTIN, Sergej A. – DYBO, Anna V. – MUDRAK, Oleg (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Leiden: Brill.
- Şemsettin Sami (2015), *Kâmus-ı Türki*, (hızl. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- ŞİRİN, Hatice (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAŞ, İbrahim (2015), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (1935a), *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- TDK (1935b), *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- TDTC (1934), *Osmanlıcan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi I*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- TEKİN, Talat (1998), *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TERCÜMAN (1981), *Yaşayan Türkçemiz, C I, II*, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları
- TIETZE, Andreas (2016), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati C III-III*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1979), *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul: Umur Matbaası.

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1980), *Türkçemiz ve Uydurmacılık*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- TURAN, Şerafettin – ÖZEL, Sevgi (2007), *75. Yılda Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü*, Ankara: Dil Derneği.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2012), “Anadolu’da Öksüz Yavru Hayvan Besleme ve ‘Ekti~Ehdi’ Sözcüğü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19(1), 141-158.